

УДК 94(477.63)"1937/1938"

Н. Р. Романець

«КУРКУЛЬСЬКА ОПЕРАЦІЯ» 1937–1938 рр.: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ

У статті досліджуються регіональні особливості «куркульської операції» 1937–1938 рр. в Дніпропетровській області. На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної історіографії, а також архівних документів, що вперше вводяться до наукового обігу, визначаються причини проведення «куркульської операції» як складової «Великого терору». Охарактеризовано спрямованість, механізми ухвалення та способи реалізації наказу НКВС СРСР № 00447. Висвітлені наслідки «куркульської операції» в Дніпропетровській області.

Ключові слова: репресії, НКВС, «куркульська операція», Дніпропетровська область, «колишні куркулі».

«Великий терор» 1937–1938 рр. займає особливе місце серед репресивних акцій сталінського режиму, здійснених протягом 1930-х рр., як за кількістю жертв, так і за соціально-економічними й політичними наслідками. Останнім часом вітчизняні і зарубіжні науковці все більше уваги приділяють дослідженню одного з головних складників «Великого терору» – «куркульській операції» 1937–1938 рр. Процес підготовки, реалізації й завершення операції, а також «роль жертв, карателів та їхніх попутників» аналізується в працях, підготовлених у рамках російсько-українсько-німецького дослідницького проекту «Сталінізм у радянській провінції 1937–1938 рр. Масова операція» [1]. Певним підсумком роботи над проектом стала публікація двотомника документів, у яких висвітлюється перебіг «куркульської операції» в Україні [2; 3]. Тематичні блоки документів супроводжуються розлогими вступними статтями М. Юнге, Б. Бонвеча, Р. Біннера [4; 5; 6; 7; 8], у яких роз'яснюються парадигма й історичний контекст описаних у документах подій.

Вагомий внесок у дослідження «куркульської операції» зробив і київський науковець В. Васильєв, який у статті «Оперативний наказ № 00447 НКВС СРСР та його виконання в УРСР: проблеми наукового дослідження» не лише ґрунтовно проаналізував процес збільшення «лімітів» на репресії, але й звернув увагу на те, що протягом масової репресивної акції щодо виконання вказаного наказу «постійно зростала кількість соціальних груп, які підпадали під репресії» [9, с. 135].

Серйозним аналізом проблеми вирізняються праці Н. Верта, який досліджує причини «Великого терору», з'ясовує його відмінність від попередніх репресивних акцій влади, характеризує перебіг «куркульської» операції. На думку науковця, «Великий терор» став кульмінацією соціальної інженерії, яка поетапно здійснювалась у тридцять роки, починаючи з доби суцільної колективізації [10].

Оскільки переважна більшість досліджень, присвячених репресивній операції за наказом НКВС СРСР №00447 має узагальнюючий характер існує нагальна потреба у висвітленні її регіональних особливостей. Тому метою даної статті є аналіз специфіки проведення «куркульської операції» в Дніпропетровській області у 1937–1938 рр.

«Великий терор» 1937–1938 рр. почався з вилучення «колишніх куркулів» і карних злочинців, яке здійснювалось у рамках так званої масової «куркульської операції», санкціонованої політбюро ЦК ВКП(б) 2 липня 1937 р. Саме ці «антирадянські елементи» центр звинуватив в організації різноманітних антирадянських і диверсійних злочинів і в колгоспах та радгоспах, і на транспорті й у деяких галузях промисловості [2, с. 40–41]. Спрямування репресивного удару проти «колишніх куркулів» пояснюється тим, що після масштабного розкуркулення 1930–1931 рр. вони перетворилися на окрему, маргіналізовану верству населення. При цьому до «колишніх куркулів» влада зараховувала не лише розкуркулених, але й бідняків і середняків, репресованих у 1928–1936 рр. за невиконання державних зобов'язань: контрактаційних планів, хлібо- та м'ясозаготівель або за скоєння міфічних контрреволюційних злочинів, переважно за контрреволюційну агітацію. Занепокоєння місцевих очільників викликало те, що деякі «колишні куркулі», відбувши покарання, поверталися додому й вимагали відшкодування конфіскованого майна, спираючись на підтримку односельців. Зокрема на цьому ґрунті відбувалися зіткнення з переселенцями, які переїхали до республіки з Росії та Білорусії після Голодомору.

До того ж представники центральної влади вважали, що значна частина куркулів змогли уникнути репресій, або саморозкуркулившись шляхом поділу чи продажу майна, або переїхавши до міст, на новобудови, що дозволило розчинитися серед тисяч чорноробів – нового пролетаріату. За підрахунками радянських істориків, упродовж 1929–1930 рр. в СРСР саморозкуркулились і втекли до міст близько 200–250 тис. куркульських господарств – чверть куркульства, тобто 1 млн осіб [11, с. 117]. До того ж окрему групу складали куркулі – утікачі із місць депортації та куркульських висілків, які, на погляд керівництва держави, поповнювали лави різноманітних контрреволюційних і бандитських угруповань, що тягнуло за собою зростання рівня злочинності.

Загалом для влади «колишні куркулі» залишалися «соціально ворожими», потенційно небезпечними, здатними в будь-який момент виступити проти існуючого режиму. Особливо місцеві можновладці боялися «куркульської помсти». Тому «куркульська операція» повинна була остаточно вирішити куркульське питання. У проекті наказу НКВС СРСР «Про недоліки підготовки і проведення масових операцій в Україні», підготовленому в лютому 1938 р., прямо вказувалося, що «куркуля ми репресуємо саме за однією цією ознакою» [12, с. 53]. Інакше кажучи, селян карали не за міфічну антирадянську діяльність, а за саму належність до певної соціальної групи.

Директива політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. зобов'язала секретарів обкомів і крайкомів, а також регіональних представників НКВС взяти на облік усіх куркулів та карних злочинців. Найбільш вороже налаштованих представників цих двох груп передбачалося заарештувати та розстріляти, решту, «менш активних» – негайно переписати й вислати. Для засудження винних створювалися трійки, склад яких разом з кількістю зареєстрованих куркулів і карних злочинців потрібно було надати до Москви протягом п'яти днів [2, с. 41].

Наступного дня НКВС СРСР на основі сталінської директиви підготував власну, де наказав начальникам управлінь НКВС терміново здійснити облік і поділ на групи «колишніх куркулів і карних злочинців», додавши до категорії тих, хто відбув покарання, утікачів із таборів та місць заслання. Союзного наркома М. Єжова мали повідомити про здійснену роботу до 8 липня [2, с. 41–42].

В Україні підготовка «куркульської операції» почалася з реалізації директиви наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського, датованої 4 липня 1937 р. Згідно з нею начальники міських і районних відділів оперпунктів НКВС, прикордонних загонів зобов'язувалися впродовж двох діб підготувати списки з поділом на категорії. Для цього передбачалося мобілізувати весь апарат УДБ і міліції, перевірити всі «облікові та агентурні матеріали на кримінальні та куркульські елементи, що повернулися із заслання», і всіх заарештованих за цими категоріями. Начальники обласних управлінь мали надати цифрові дані до Києва 7 липня [2, с. 42], однак установлений термін для обліку антирадянських елементів виявився нереальним, що засвідчили телеграфні повідомлення місцевих НКВС, де відомості про осіб, призначених до репресій, визначалися як «орієнтовні» та вимагали перевірки й уточнення [2, с. 60, 62]. Так, у шифротелеграмі наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського до М. Єжова від 10 липня 1937 р. загальна чисельність куркулів і кримінальних злочинців, виявлених у Дніпропетровській області, визначалась у 2 205 осіб, із них до «першої категорії» віднесено 190 куркулів і 44 кримінальних злочинці, до «другої», відповідно, 1 752 й 219. Наведені дані називалися «суто орієнтовними», оскільки робота з виявлення й обліку антирадянських елементів в області ще тривала. Дані по Дніпропетровщині І. Леплевський узагалі вважав «явно зменшеними» [2, с. 48].

Керівництво області блискавично відреагувало на вказівку наркомату внутрішніх справ республіки. У шифровці першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У Н. Марголіна до ЦК ВКП(б) від 23 липня 1937 р. пропонувалося вилучити за «першою категорією» вже 1 500 осіб «куркульського і шкідливого елементу» і 1 000 кримінальних злочинців, за «другою», відповідно, 2 000 і 1 000. Також керівництво Дніпропетровщини визначилося зі складом трійки, до якої мали включити першого секретаря обкому КП(б)У Н. Марголіна, начальника управління НКВС Кривця (голова) і облпрокурора Цвіка. Постановою політбюро ЦК ВКП(б) від 26 липня 1937 р. ці пропозиції були затверджені [2, с. 62].

НКВС УРСР, який закінчував підготовчу роботу, цікавила дата початку операції, такі ж питання порушувало у своїх телеграмах і партійне керівництво решти радянських республік. Як зазначають дослідники М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Біннер, «на цьому ґрунті вибухнув скандал: політбюро ЦК КП(б)У 10 липня 1937 р. без угодження з партійним керівництвом у Москві й наркомом внутрішніх справ СРСР вирішило надіслати першому секретарям обкомів таку телеграму: «Органи НКВС виявили і обрахували куркулів і кримінальників [за] першою категорією. ЦК КП(б)У пропонує трійкам розпочати роботу» [7, с. 21]. У відповідь НКВС СРСР підготував 12 липня меморандум, яким суворо заборонив починати «операцію з репресування колишніх куркулів і карних злочинців» до «особливого розпорядження наркома» [13, с. 327].

У процесі підготовки «куркульської операції» контингент осіб, щодо яких передбачалися репресії, розширився за рахунок так званого «іншого антирадянського елементу» – «куркулів, що ухилилися від заслання, учасників повстанського руху проти радянської влади, есерів» тощо. Також у підготовчий період відбулася попередня чистка керівного складу НКВС. Постановою ЦК ВКП(б) від 10 липня 1937 р. знято з посад 13 керівників місцевих органів НКВС, зокрема п'ятеро українських посадовців: начальників УНКВС Чернігівської області П. Соколова, Вінницької – Тимофєєва, заступників наркома внутрішніх справ УРСР Іванова, К. Карлсона, а також Абугова. Знятих з посад керівників невдовзі репресували, так, П. Соколова заарештували 24 липня, а 7 серпня – розстріляли. Російський історик В. Данилов вважає, що покарання частини начальників УНКВС свідчить про існування спротиву новій хвилі масових репресій у самій системі НКВС, і пояснює його виникнення тим, що серед очільників місцевих управлінь НКВС було багато учасників подій 1928–1933 рр., які не бажали повторення страхіть того часу [14, с. 34]. Проте це твердження вимагає додаткових досліджень.

Підготовка «куркульської операції» закінчилася виданням 30 липня 1937 р. оперативного наказу народного комісара внутрішніх справ СРСР № 00447 «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів», у преамбулі якого прямо наголошувалося, що метою каральної акції є остаточне вирішення проблеми внутрішніх ворогів більшовицького режиму: «Перед органами державної безпеки стоїть завдання – найбезжалішніше розгромити всю банду антирадянських елементів, захистити трудящий радянський народ від їхнього контрреволюційного підступництва, і нарешті, раз і назавжди покінчити з їх підривною роботою проти засад радянської держави». Зміст наказу свідчить про його антиселянську спрямованість – з-поміж контингенту, призначеного під репресії, більшість становили «колишні куркулі», що «повернулися після відбуття покарання», «утекли з таборів або трудпоселень», змогли уникнути розкуркулення, були членами «повстанських, фашистських, терористичних і бандитських формувань» [13, с. 330–331].

В УРСР, як і в більшості союзних республік, «куркульська операція» починалася 5 серпня й мала тривати чотири місяці. За наказом № 00447 репресовані поділялися на дві категорії. Перша, до якої зарахували «найбільш ворожих» із визначених контингентів «куркулів, карних злочинців та інших

антирадянських елементів», підлягала негайному арешту й після розгляду справ трійками – розстрілу. Решту репресованих – це «менш активні, але все ж таки ворожі елементи» – віднесено до другої категорії. Їх мали ув'язнити до таборів терміном від 8 до 10 років, а найбільш злісних і соціально небезпечних – на ті ж строки до в'язниць за рішенням трійки. При цьому, за роз'ясненням Й. Сталіна, наданим на запит секретаря Бурято-Монгольського обкому М. Єрбанова 21 липня 1937 р., вироки трійки вважалися остаточними та не підлягали оскарженню [13, с. 328, 331, 334].

Для Дніпропетровської області установлювалися ліміти: 1 тис. осіб за першою категорією, 2 тис. осіб – за другою, але в наказі зазначалося, що затверджені цифри є орієнтовними. І хоча далі йшлося, що наркоми республіканських і начальники крайових та обласних управлінь НКВС не мають права самостійно перевищувати ці квоти і загалом заборонялося «будь-яке самочинне збільшення цифр», уже наступне речення відкривало справжній зміст цих застережень: «у випадках, коли ситуація буде вимагати збільшення затверджених цифр», керівники республіканських і регіональних управлінь НКВС зобов'язувалися надавати М. Єжову вмотивовані клопотання [13, с. 333]. Тобто місцеве керівництво НКВС, по суті, орієнтували на перевиконання встановлених лімітів.

Цим союзним наказом визначався й сам механізм проведення «куркульської операції». Територія областей поділялася на сектори, де формувались оперативні групи, очолювані відповідальними працівниками обласних управлінь НКВС. У деяких випадках керівниками оперативних груп дозволялося призначати «найбільш досвідчених і здібних начальників районних і міських відділень» [13, с. 334]. Територію Дніпропетровської області до середини липня розділили на 5 секторів. Місцем дислокації міжрайонних оперативних груп були визначені Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг, Мелітополь, Олександрія [2, с. 58]. Начальники опергруп керували виявленням та обліком «антирадянських елементів», слідством, ухвалювали обвинувальні висновки й відповідали за виконання вироків трійок. На кожного репресованого збиралися компрометуючі матеріали, на основі яких складалися загальні списки на арешт за підписом начальника оперативної групи, після чого вони передавалися на розгляд і затвердження начальникам обласних управлінь НКВС – саме вони давали санкцію на проведення арештів [13, с. 335].

«Куркульська операція» почалася з репресування «контингенту першої категорії». До «другої» дозволялося перейти після видання особливого розпорядження або із санкції наркома внутрішніх справ СРСР. Відтермінування покарання «антирадянських елементів» другої категорії пояснювалося переважанням місць позбавлення волі, які потрібно було підготувати до прийому нових засуджених. Трійки уповноважувалися «залежно від характеру матеріалів і ступеня соціальної небезпеки» переводити обвинувачених з першої категорії до другої та навпаки. Місце й порядок винесення смертних вироків визначалися начальниками обласних управлінь НКВС з обов'язковим повним збереженням у таємниці цієї інформації. Меморандум НКВС СРСР від 8 серпня 1937 р. суворо заборонив оголошувати вирок засудженим за першою категорією. Загальне керівництво «куркульською операцією» здійснював заступник наркома внутрішніх справ СРСР, начальник головного управління держбезпеки М. Фріновський, при якому створювалася спеціальна оперативна група. На проведення масштабної репресивної акції Кремль виділив значні кошти – із резервного фонду СРСР переаховано 75 млн крб на оперативні витрати НКВС СРСР і 10 млн крб авансом ГУЛАГу на організацію таборів та проведення підготовчих робіт [13, с. 336, 337, 340].

Показово, що чергова репресивна акція використовувалася владою для поповнення державної скарбниці – це дозволяє провести певні аналогії з розкуркуленням і хлібозаготівлями попередніх років. У репресованих за першою категорією вилучали радянську й іноземну валюту, монети, вироби, злитки коштовних металів, облігації позик. Повністю конфісковувалося особисте майно тих засуджених, які не мали сім'ї, бо після арешту власника воно залишалося «бездоглядним або безгосподарним» [13, с. 362].

Наказ № 00447 установлював п'ятиденну звітність про перебіг операції, тому на основі телеграм наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського до НКВС СРСР можна простежити реалізацію каральних акцій на Дніпропетровщині. Уже перший звіт засвідчив, що українські чекісти націоналізувалися на перевиконання встановлених центром лімітів. За першу п'ятиденку – з 5 до 9 серпня – в області за першою категорією репресували 38 осіб [13, с. 340]. Але це був лише початок. Протягом наступних п'ятиденок кількість репресованих зростає у рази завдяки проведеній «підготовчій роботі». Так, з 31 серпня до 6 вересня на Дніпропетровщині за «першою категорією» вже було засуджено 251 особу, за «другою» – 208 [2, с. 158].

Тож не дивно, що через місяць після початку операції НКВС УРСР наблизився до повного виконання встановлених показників, унаслідок чого І. Леплевський звернувся до М. Єжова з проханням про надання додаткового ліміту для республіки за «першою категорією» на 4 200 осіб [13, с. 340, 361]. І це звернення виявилось не останнім.

Наприкінці вересня 1937 р. керівництво НКВС УРСР підготувало доповідну записку, у якій обґрунтувало необхідність нового збільшення ліміту. По-перше, в обласних управліннях НКВС було акумульовано достатньо компрометуючих матеріалів, щоб репресувати більше 15 тис. осіб. По-друге, 22 вересня в республіці організували чотири нових області: Полтавську, Миколаївську, Житомирську, Кам'янець-Подільську, які потребували «своїх» лімітів – по 500 осіб за «першою категорією» і по 1000–1500 осіб за «другою» [2, с. 146, 160].

Щодо Дніпропетровщини, то на 29 вересня 1937 р. ліміт за «першою категорією» було доведено до 1 300 осіб. Проте це не задовольнило керівництво НКВС республіки, яке пропонувало збільшити ліміт за «першою категорією» ще на 300 осіб, а за «другою» – на 1 500. Пояснювалося це тим, що попередні квоти дніпропетровські чекісти фактично вичерпали: на 29 вересня за «першою категорією» репресували 1 012 осіб, за «другою» – 1 441 [2, с. 161, 162].

Усього впродовж п'яти місяців ліміт для Дніпропетровської області за «першою категорією» був збільшений утричі – з 1 тис. до 3 тис. 360 осіб, за «другою» – в 2,5 рази – з 2 тис. до 4 тис. 990 осіб. Більшість репресованих становили «колишні куркулі» – 4 557 осіб із загальної кількості 8 350 осіб. За «першою категорією» репресували 2 188 «куркулів», за «другою» – 2 369. Більшість «колишніх куркулів» були вилучені в сільській місцевості – 2 513 осіб з колгоспів і 95 осіб із радгоспів [2, с. 244]. Крім того, було засуджено 2 415 карних злочинців і 1 378 «інших кримінальних елементів» [3, с. 313].

Під час першого етапу «куркульської операції» в Дніпропетровській області ліквідували 6 «контрреволюційних фашистських та повстанських організацій» з 62 учасниками й 50 контрреволюційних груп з 237 учасниками, яких було заарештовано. Серед сфабрикованих органами НКВС агентурних справ – справа «Воїни» щодо повстанської організації у Нікопольському районі, очолюваної куркулем Швачкою. Її учасники звинувачувалися у тому, що нібито «здійснювали активну обробку і вербовку повстанських контрреволюційних кадрів із розкуркулених, репресованих учасників політбанд для організації збройного повстання проти радянської влади під час війни», а також планували знищити на території Нікопольщини телеграф, електростанцію, залізницю та інші стратегічні об'єкти. За справою «Воїни» проходило 11 осіб, яких засудили до розстрілу [15, арк. 277, 278, 287]. Аналогічні «повстанські організації» були «виявлені» органами НКВС у Васильківському і Генічеському районах [15, арк. 286].

Зазначимо, що для фабрикації подібних справ співробітники НКВС докладали мінімум зусиль: достатньо було кількох показань «правильних» свідків. Тож не дивно, що «контрреволюціонери», розуміючи, що на них очікує, відмовлялися визнати себе винними. Так, у проекті наказу НКВС СРСР «Про недоліки підготовки і проведення масових операцій в Україні» зазначалося, що в окремих областях кількість зізнань ледве досягала 20–30–40 % [12, с. 52].

Попри те, що згідно з наказом № 00447 «куркульська операція» мала тривати лише чотири місяці, а встановлені ліміти значно перевищено, наприкінці січня 1938 р. Кремль ухвалює рішення про продовження каральних акцій. За постановою політбюро ЦК ВКП(б) від 31 січня 1938 р. Україна разом з іще 21 важливим регіоном Союзу: автономними, союзними республіками й областями (Білорусією, Грузією, Вірменією, Азербайджаном, Таджикистаном, Ленінградською, Омською областями тощо) – була включена до нового етапу «куркульської операції», отримавши додаткову квоту на репресування 6 тис. осіб за першою категорією [12, с. 34].

Оскільки М. Єжов уважав, що в 1937 р. основний репресивний удар на селі спрямовувався «на райони, розташовані поблизу від пунктів оперативних груп», тоді як «у більш віддалених від опергруп районах виявлення антирадянських елементів було надзвичайно слабким і репресування їх явно недостатнім», українські чекісти мали розширити географію пошуку «контрреволюціонерів» – «виявити ділянки, найбільш слабо охоплені операцією, особливо ретельно перевірити в цих районах новий облік намічених до арешту, і вжити всі заходи до його поповнення». Від співробітників НКВС вимагали також якіснішої слідчої роботи, націлюючи на встановлення організаційних зв'язків заарештованих контрреволюціонерів, що дозволило б виявити «найбільш законспіровані й організовані куркульсько-білогвардійські та шпигунські формування», їхніх керівників. Під час другого етапу «куркульської операції» головну увагу передбачалося приділити вилученню так званих «інших контрреволюційних елементів», перерахованих М. Єжовим у проекті наказу НКВС СРСР: білогвардійців, петлюрівців, гетьманців, українських націоналістів, сектантів, членів антирадянських партій тощо [12, с. 52, 55].

Установлені Україні Москвою січневі квоти виявилися не останніми. Уже 17 лютого 1938 р. політбюро ЦК ВКП(б) дозволило НКВС УРСР додатково репресувати ще 30 тис. осіб [12, с. 49]. Дослідники Н. Охотін і А. Рогинський зазначають, що «український ліміт» був найбільшим з додаткових, наданих політбюро ЦК ВКП(б). Ініціатором цього рішення вони вважають М. Єжова, який указав на «необхідність виділення ліміту саме в такому обсязі у своїй промові перед керівним складом НКВС УРСР під час поїздки до Києва в середині лютого 1938 р.» [12, с. 550].

Розподіляли ліміт між областями й за категоріями вже в Києві, при цьому переважна більшість ліміту від 17 лютого 1938 р. була віднесена до «першої категорії», що привело до масових розстрілів у республіці. Приміром, трійка НКВС у Дніпропетровській області у 1938 р. засудила 3 800 осіб, усіх – до найвищої кари [3, с. 313].

Операція за наказом № 00447 у республіці була загалом завершена до 15 травня 1938 р. Останнє засідання трійки НКВС у Дніпропетровській області відбулося 10 травня 1938 р. [3, с. 313]. Намагання наркома внутрішніх справ УРСР А. Успенського отримати в червні 1938 р. новий ліміт на 40–45 тис. осіб закінчилося невдало [12, с. 551].

У листопаді 1938 р. найвище керівництво держави, ймовірно, вважаючи, що масовим терором удалося вирішити поставлені завдання, нейтралізувати реальних і потенційних ворогів радянської влади, змінює репресивний курс. Відправним моментом для припинення «куркульської операції» стала постанова РНК СРСР та ЦК ВКП(б) «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства» від 17 листопада 1938 р., яка заборонила органам НКВС і прокуратури «проведення масових операцій з арештів і виселення». Відтепер арешти мали здійснюватися лише за постановою суду і за санкцією прокурора. Постанова ліквідувала «судові трійки, створені згідно з особливими наказами НКВС СРСР, а також трійки при обласних, крайових і республіканських управліннях робітничо-селянської міліції». Органи НКВС і прокуратури мали у своїй діяльності «точно дотримуватися всіх вимог Кримінально-процесуальних кодексів». За звичною практикою винними в «грубих порушеннях установлених законом процесуальних правил» під час проведення слідства визнавалися «вороги народу», які «пробралися в органи НКВС і прокуратури як у центрі, так і на місцях» та «свідомо перекручували радянські закони, фальсифікували слідчі документи,

безпідставно або за дріб'язковими підставами притягуючи до кримінальної відповідальності й заарештовуючи, порушували з провокаційною метою «справи» проти невинних людей, у той же час уживали заходів, щоб приховати або врятувати від розгрому своїх співучасників у злочинній антирадянській діяльності» [12, с. 309–310].

Порядок застосування постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. деталізував наказ наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 26 листопада 1938 р., яким скасовувалися 17 наказів, циркулярів і розпоряджень НКВС, виданих від липня 1937 р. до вересня 1938 р., про проведення масових операцій, зокрема й оперативний наказ № 00447 від 30 липня 1937 р. [3, с. 350].

Отже, «куркульська операція» стала заключним акордом соціальної чистки села, розпочатої з приходом до влади більшовицької партії. Від попередніх масових операцій її відрізняли секретність, «суто поліцейський характер» – наказ № 00447 реалізовувався органами НКВС без залучення широких мас активістів, уповноважених, – а також крайня жорстокість. Загалом упродовж 1937–1938 рр. в Дніпропетровській області за наказом № 00447 засуджено 12 150 осіб, зокрема 7 160 осіб за «першою категорією», 4 990 осіб – за «другою». Встановлені ліміти було перевищено на 700 осіб [3, с. 313].

Джерела та література

1. Сталинизм в советской провинции: 1937–1938 гг. Массовая операция на основе приказа №00447 / [сост.: М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Бриннер]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Германский исторический институт в Москве, 2009. – 927 с.
2. Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.: у 2 ч. / [упоряд. С. Кокін, М. Юнге]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч. I. – 614 с.
3. Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.: у 2 ч. / [упоряд. С. Кокін, М. Юнге]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч. II. – 598 с.
4. Юнге М. «Куркульська операція» в Українській РСР / М. Юнге, Б. Бонвеч // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.: у 2 ч. / [упоряд. С. Кокін, М. Юнге]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч. II. – С. 415–428.
5. Юнге М. Другий етап проведення операції згідно з наказом №00447: з січня 1938 р. до кінця операції / М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Біннер // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.: у 2 ч. / [упоряд. С. Кокін, М. Юнге]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч. II. – С. 7–21.
6. Юнге М. Кінець операції / М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Біннер // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.: у 2 ч. / [упоряд. С. Кокін, М. Юнге]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч. II. – С. 319–341.
7. Юнге М. Народження наказу №00447 / М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Біннер // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.: у 2 ч. / [упоряд. С. Кокін, М. Юнге]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч. I. – С. 11–40.
8. Юнге М. Перший етап «куркульської операції»: з початку її проведення до кінця грудня 1937 р. / М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Біннер // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.: у 2 ч. / [упоряд. С. Кокін, М. Юнге]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч. I. – С. 87–113.
9. Васильев В. Оперативний наказ № 00447 НКВС СРСР та його виконання в УРСР: проблеми наукового дослідження / В. Васильев // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 35. – С. 116–136.
10. Верт Н. Терор и беспорядок. Сталинизм как система / Никола Верт; пер. с фр. А. И. Пигалева. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента Б. Н. Ельцина, 2010. – С. 235.
11. Рогалина Н. Л. Коллективизация: уроки пройденного пути / Нина Львовна Рогалина. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 224 с.
12. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939: документы и материалы: в 5 т. / [под ред. В. Данилова]. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – Т. 5: 1937 – 1939; Кн. 2: 1938–1939. – 704 с.
13. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939: документы и материалы: в 5 т. / [под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виоль]. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – Т. 5: 1937 – 1939; Кн. 1: 1937. – 648 с.
14. Данилов В. П. Введение. Советская деревня в годы «Большого террора» / В. П. Данилов // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы. В 5 т. Т. 5. 1937–1939. Кн. 1. 1937 / под ред. В. Данилова, Р. Маннинг. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – С. 7–50.
15. Державний архів Служби безпеки України, м. Київ, ф. 16, оп. 30, спр. 77.

Романец Н. Р. «Кулацкая операция» 1937–1938 рр.: особенности проведения на Днепропетровщине.

В статье исследуются региональные особенности «кулацкой операции» 1937–1938 гг. в Днепропетровской области. На основе анализа отечественной и зарубежной историографии, а также архивных документов, которые впервые вводятся в научный оборот, определены причины проведения «кулацкой операции» как составляющей «Большого террора». Охарактеризованы направленность, механизмы принятия и способы реализации приказа НКВД СССР № 00447. Освещены последствия «кулацкой операции» в Днепропетровской области.

Ключевые слова: репрессии, НКВД, «кулацкая операция», Днепропетровская область, «бывшие кулаки».

Romanets N. R. The peculiarities of the «kurkul operation» in Dnipropetrovsk region in 1937–1938.

The article is devoted to investigation of the regional peculiarities of the «kurkul operation» in Dnipropetrovsk region in 1937–1938. Based on the analysis of domestic and foreign historiography, of historical sources, most of which were first introduced to the scientific use, the author defines the reasons of the «kurkul operation» as a component of the «Great terror». The directions, the decision mechanisms, ways to implement executive orders of the NKVD USSR №00447 were characterized. The results of the «kurkul operation» in the Dnipropetrovsk region were highlighted.

Key words: repressions, NKVD, «kurkul operation», Dnipropetrovsk region, "former kulaks".